PRZEGLĄD SEJMOWY
nr 6(173)/2022, s. 173–186; https://doi.org/10.31268/PS.2022.158

Arkadiusz Adamczyk*

Między pierwszą a drugą władzą

Jerzy Jaskiernia

Dyplomacja parlamentarna

Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022, s. 975

Between the first and the second power

Jerzy Jaskiernia

Dyplomacja parlamentarna [*Parliamentary diplomacy*]

Adam Marszałek Publishing House, Toruń 2022, p. 975

The publication by Jerzy Jaskiernia (*Dyplomacja parlamentarna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022, p. 975) is subject to a scientific review. The author presented the content of the dissertation, trying to argue with its author, from the position of a representative of political science. The informative values of the fourth chapter were emphasised, along with the inspirational and organisational features characteristic of the remaining parts of the work. The polemic focused on the definitional view of the term diplomacy and the relationship of "parliamentary diplomacy" with the executive and legislative powers.

Keywords: diplomacy, parliament, parliamentarism, foreign policy

---

Naukowej recenzji została poddana publikacja autorstwa Jerzego Jaskierni (*Dyplomacja parlamentarna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022, s. 975). Recenzent przedstawił zawartość rozprawy, próbując polemiki z jej autorem, z pozycji reprezentanta nauk o polityce. Uwypuklone zostały walory informacyjne rozdziału czwartego wraz z cechami inspiracyjno-porządkującymi,

* **Prof. dr hab. Arkadiusz Adamczyk**
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Wydział Prawa i Nauk Społecznych, Polska
Jan Kochanowski University of Kielce, Faculty of Law and Social Sciences, Poland
arkadiusz.adamczyk@ujk.edu.pl, https://orcid.org/0000-0003-0561-0230

Artykuł został udostępniony na licencji Creative Commons – Uznanie Autorstwa 3.0 Polska (CC BY 3.0 PL)

charakterystycznymi dla pozostałych części pracy. Polemika została skoncentrowana na definicyjnym ujęciu terminu dyplomacji i relacji „dyplomacji parlamentarnej" z władzą wykonawczą i ustawodawczą.

Słowa kluczowe: dyplomacja, parlament, parlamentaryzm, polityka zagraniczna

---

Wśród pozycji z zakresu szeroko rozumianej tematyki parlamentarnej, które pojawiły się w ostatnim okresie na polskim rynku wydawniczym, na szczególną uwagę zasługuje praca profesora Jerzego Jaskierni pt. *Dyplomacja parlamentarna.* Decyduje o tym kilka powodów. Po pierwsze, sama kwestia autorstwa. Bez wątpienia J. Jaskiernia jest osobą wręcz predestynowaną do napisania takiej pozycji. Po drugie, objętość dzieła zwiastuje dogłębną analizę podjętego zagadnienia. I wreszcie, po trzecie, dostrzeżenie wyłomu w monteskiuszowskim podziale (trój)władzy, skutkującego – jak chce to widzieć autor – „fenomenem, którego nie sposób jeszcze jednoznacznie skategoryzować"[1]. Szczególnie ta ostatnia kwestia wydaje się prowokować do szerszej dyskusji. J. Jaskiernia zaproponował wywód toczony z punktu widzenia prawnika konstytucjonalisty. Z kolei celem niniejszej recenzji jest spojrzenie na materię rozważań z punktu widzenia przydatności tekstu J. Jaskierni do badań politologicznych.

I. Między działalnością polityczną a naukową

Jedną z niewątpliwych zalet publikacji pozostaje fakt, że została ona napisana przez osobę powszechnie kojarzoną z materią polityki. Owa rozpoznawalność autora rozprawy wynika niewątpliwie z zajmowania przez niego prominentnych stanowisk politycznych, przede wszystkim ministra sprawiedliwości w rządzie Józefa Oleksego[2]. Eksponując oczywiście stanowisko ministerialne J. Jaskierni, nie można zapominać o jego wcześniejszych i późniejszych dokonaniach politycznych. O pierwszych krokach w działalności publicznej w wypadku twórcy rozprawy można mówić już w okresie studenckim – w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Wówczas to J. Jaskiernia rozpoczął działalność w organizacjach młodzieżowych – Związku Młodzieży Socjalistycznej[3] i Zrzeszeniu Studentów Polskich, uznawanych za ówczesną kuźnię kadr politycznych. Aktywność w tej pierwszej zaowocowała wyborem na przewodniczącego Zarządu Głównego Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, którą to funkcję

---

[1] J. Jaskiernia, *Dyplomacja parlamentarna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022, s. 17.

[2] K. Leszczyńska, *Rządy Rzeczypospolitej Polskiej 1989–2005. Skład, organizacja i tryb funkcjonowania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 80 i n.; W. Skrzydło, *Rząd Józefa Oleksego (4 III 1995 – 26 I 1996)*, [w:] *Gabinety koalicyjne w Polsce w latach 1989–1996*, red. M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 158–161.

[3] J. Sadowska, *Sercem i myślą związani z Partią. Związek Młodzieży Socjalistycznej (1957–1976). Polityczne aspekty działalności*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2010, *passim.*

J. Jaskiernia sprawował między 27 kwietnia 1981 r. a 2 września 1984 r.[4] Analiza życiorysów wielu czołowych polityków lewicy przełomu XX i XXI w. potwierdza tezę, że nierzadko przynależność do organizacji młodzieżowych stanowiła w ówczesnych realiach przepustkę do późniejszej działalności politycznej[5]. Nie inaczej musiało być w przypadku J. Jaskierni. Oficjalne źródła odnotowują jego przynależność do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej już od 1970 r.[6] Pozostawał też członkiem Krajowej Rady Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego[7]. Po przełomie 1989 r. i rozwiązaniu PZPR J. Jaskiernia do 1999 r. kontynuował działalność polityczną w strukturach Socjaldemokracji Rzeczypospolitej Polskiej[8], następnie w Sojuszu Lewicy Demokratycznej[9]. Właśnie z desygnacji Sojuszu pełnił urząd ministra sprawiedliwości bądź był kandydatem na to stanowisko[10].

Z punktu widzenia problematyki poruszanej w recenzowanej pracy należy zwrócić uwagę na dwa wątki obecne w politycznym epizodzie J. Jaskierni. Pierwszy to doświadczenie w dyplomacji. W latach 1987–1990 twórca rozprawy pozostawał bowiem etatowym pracownikiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych. W tym czasie sprawował funkcję doradcy ministra i radcy przy ambasadzie PRL w stolicy Stanów Zjednoczonych Ameryki. Drugim wątkiem jest posiadany przez niego status parlamentarzysty. Pod tym względem J. Jaskiernia zalicza się do polityków o bardzo długim stażu i dorobku parlamentarnym sięgającym jeszcze czasów PRL. Po raz pierwszy zasiadł bowiem w ławach poselskich w przedostatnim Sejmie (IX kadencji) Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, który swoją działalność zainaugurował 13 października 1985 r. W Sejmie PRL J. Jaskiernia był wiceprzewodniczącym Komisji Prac Ustawodawczych. Zaznaczył wówczas aktywnie swój udział w tworzeniu podwalin Trybunału Konstytucyjnego i urzędu Rzecznika Praw Obywatelskich. Autor dysertacji ponownie znalazł się w Sejmie (I kadencji) 25 listopada 1991 r. Utrzymał swój mandat i z sukcesem startował w wyborach przez trzy kolejne kadencje, by ostatecznie opuścić ławy poselskie w roku 2005.

[4] T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991, s. 315–316.

[5] Z ówczesnych analiz, dziś stanowiących podstawę źródłową do badania uwarunkowań i mechanizmów, którymi rządziły się struktury ówczesnej władzy, wynika wprost, że był to model pożądany przez kierownictwo partyjno-państwowe. J. Nadolski, *Problematyka młodzieży w wybranych dokumentach programowych PZPR*, [w:] *Siły napędowe, bariery i zagrożenia rozwoju socjalizmu w Polsce. Młodzież w polityce kadrowej PZPR*, red. B. Ratuś, Akademia Nauk Społecznych PZPR, Warszawa 1989, s. 252 i n.

[6] Biblioteka Sejmowa, Materiały poselskie (Informator Sejmu I kadencji, Jerzy Jaskiernia).

[7] J. Jaskiernia, *Dylematy młodych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1984, s. 256; A. Zoll, M. Bartosik, *Od dyktatury do demokracji. Autobiograficzna rozmowa o współczesnej Polsce*, Znak Horyzont – Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2020, s. 67.

[8] A. Materska-Sosnowska, *Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej. Dostosowanie syndykatu władzy do zasad demokracji parlamentarnej*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2006, s. 76 i n.

[9] *Vide* m.in.: R. Matyja, *System polityczny Trzeciej Rzeczypospolitej*, [w:] *Nauka o państwie*, red. P. Kaczorowski, Szkoła Główna Handlowa. Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2006, s. 265.

[10] Niektóre opracowania podają, że J. Jaskiernia był poważnym kandydatem na stanowisko ministra sprawiedliwości również w rządzie Leszka Millera. Na przeszkodzie miał stanąć sprzeciw władz koalicyjnego PSL i ostatecznie teka ministerialna przypadła Barbarze Piwnik, J. Jaskiernia zaś został przewodniczącym klubu parlamentarnego.

W pracy parlamentarnej był znany szczególnie z aktywności na forum Komisji Ustawodawczej przygotowującej w 1992 r. tekst tzw. Małej Konstytucji, jak również jako przewodniczący klubu Sojuszu Lewicy Demokratycznej w Sejmie IV kadencji[11]. Można również zaryzykować tezę, że status byłego dyplomaty był jedną z przesłanek przemawiających za powierzeniem J. Jaskierni przewodnictwa Komisji Spraw Zagranicznych w latach 2001–2005. Należy też podkreślić doświadczenie parlamentarne autora książki na arenie międzynarodowej – członkostwo w Zgromadzeniu Parlamentarnym Rady Europy w latach 1904–2005. Aktywność w Strasburgu zaznaczyła się przez partycypację w Komisji Zagadnień Prawnych i Praw Człowieka, której to w początkach XXI w. był wiceprzewodniczącym. W latach 2003–2004 pozostawał obserwatorem Parlamentu Europejskiego. Mimo że w roku 1993 i 1995 uznawano go za jednego z najlepszych i najbardziej pracowitych parlamentarzystów[12], kariera parlamentarna nie szczędziła autorowi rozprawy również rozczarowań. Trudno bowiem inaczej postrzegać nieuzyskanie mandatu w wyborach w latach 2005, 2009, 2011 i 2014. Nie sposób jednak nie odnieść wrażenia, że wynik ten pozostawał pochodną niskich notowań ugrupowania, z którego J. Jaskiernia ubiegał się o mandaty posła, senatora czy europarlamentarzysty. Po zakończeniu aktywności poselskiej twórca monografii został dwukrotnie uhonorowany funkcją marszałka Stowarzyszenia Parlamentarzystów Polskich oraz (w 2014 r.) godnością wiceprezydenta European Association of Former Members of Parliament of the Member States of the Council of Europe[13] [Europejskiego Stowarzyszenia Byłych Członków Parlamentów Państw Członkowskich Rady Europy].

W przestrzeni publicznej niemal niedostrzegalny pozostaje status J. Jaskierni jako naukowca. Tego stanu rzeczy należy doszukiwać się przede wszystkim w sposobie funkcjonowania mediów. Te bowiem chętnie (czasami nawet na wyrost i niesłusznie) obdarzają tytułami naukowymi zapraszanych przez siebie tzw. ekspertów. Z kolei niezwykle rzadko zabieg ten czyniony jest w stosunku do osób pełniących funkcje publiczne, wywodzących się zarówno ze środowiska partii rządzącej[14], jak i środowisk opozycyjnych[15]. Nie inaczej rzecz ma się w przypadku autora *Dyplomacji parlamentarnej*. Autorzy oficjalnych biogramów, publikowanych w mass mediach, w zasadzie nie odnotowują przejścia przez byłego już polityka wszystkich szczebli kariery akademickiej, mimo że informacje na ten

[11] B. Mikołajewska, *Prymus na tle klasy*, „Polityka", 3 I 2004, nr 1/2433, s. 20.

[12] *Vide* subiektywny ranking Janiny Paradowskiej, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/268419,1,wyniki-dotychczasowych-rankingow.read>, dostęp 24 VIII 2022.

[13] Europejskie Stowarzyszenie Byłych Członków Parlamentów Państw Członkowskich Rady Europy, <http://www.fp-ap.org/Member%2BAssociations.html>, dostęp 24 VIII 2022.

[14] Niezwykle rzadko jako profesorowie przedstawiani są członkowie rządu: Przemysław Czarnek, Piotr Gliński oraz Zbigniew Rau czy przewodniczący klubu parlamentarnego Ryszard Terlecki, nie mówiąc już o posiadającym stopień doktora nauk społecznych Jarosławie Kaczyńskim.

[15] Ten sam mechanizm można dostrzec w przypadku profesorów wywodzących się z opozycji, gdzie przykładem mogą być Stefan Niesiołowski z Platformy Obywatelskiej czy Maciej Gdula z Nowej Lewicy. Wśród osób, którym rzadko eksponuje się posiadanie stopnia doktora, wymienić można choćby byłego przewodniczącego PO Borysa Budkę, będącego doktorem nauk prawnych, czy doktora nauk humanistycznych – posła Lewicy Adriana Zandberga.

temat dostępne są na oficjalnych portalach informujących o osiągnięciach ludzi nauki. Przebieg kariery naukowej wskazuje na wyspecjalizowanie J. Jaskierni w problematyce amerykańskiej. Tegoż bowiem zagadnienia dotyczyły rozprawa doktorska (*Prawno-ustrojowa pozycja stanów USA i zagadnienie ich roli w realizacji zadań państwa*, 1977) i habilitacyjna (*Zasada równości w prawie wyborczym USA*, 1994)[16]. Jednakże od momentu uzyskania tytułu profesora w 2000 r. pozostaje widoczna zmiana obszaru badawczego i przeniesienie zainteresowań na grunt europejski. Owocem tego były m.in. liczne publikacje dotyczące Rady Europy[17].

II. Problematyka rozprawy

Monografia spełnia wszelkie kryteria rozprawy naukowej. Autor nadał jej klasyczną konstrukcję, podzieliwszy ją na cztery merytoryczne części (Rozdział 1: *Dyplomacja we współczesnym państwie*, Rozdział 2: *Koncepcja dyplomacji parlamentarnej*, Rozdział 3: *Dyplomacja parlamentarna w działalności parlamentów krajowych* i Rozdział 4: *Dyplomacja parlamentarna w działalności parlamentów międzynarodowych i międzynarodowych instytucji parlamentarnych*). Całość została poprzedzona naukowym wstępem, a zwieńczona – wnioskami końcowymi i bibliografią. Oceniając konstrukcję pracy z punktu widzenia naukoznawstwa, należy docenić jej prawidłowość z jednym zastrzeżeniem. Według klasycznych zasad konstruowania rozpraw naukowych obowiązuje konieczność zachowania proporcji. Tymczasem w rozprawie profesora J. Jaskierni mamy do czynienia ze znaczącą dysproporcją. Trzy pierwsze części monografii obejmują nieco ponad 160 stron, podczas gdy ostatnia partia pracy zajmuje niemal trzykrotnie większą objętość. Biorąc pod uwagę materię przedstawioną w tym fragmencie, trudno uczynić z tego większy zarzut autorowi, jednak dla skrupulatnego metodologa tak znaczny rozdźwięk może być trudny do zaakceptowania.

Pierwszy rozdział niemal w całości J. Jaskiernia poświęcił typologii dyplomacji parlamentarnej. Przedstawił ją w ujęciu podmiotowym i przedmiotowym, klasyfikując dyplomację ze względu na metody i dostrzegając ewolucję funkcji dyplomacji. Przedmiotem drugiego rozdziału pozostaje koncepcja dyplomacji parlamentarnej. W tej bardzo ciekawej części autor dotyka (specjalnie użyto tejże metafory jako punktu wyjścia do krytycznego ujęcia tekstu monografii) kwestii miejsca dyplomacji w kontekście podziału władzy, roli parlamentarzystów w obszarze polityki zagranicznej, pojęcia

[16] Profil prof. dr. hab. Jerzego Jaskierni w bazie Nauka Polska, <https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=23018&_k=46iglt>, dostęp 30 VIII 2022.

[17] J. Jaskiernia, *OBWE i Rada Europy jako płaszczyzny współpracy Wschód-Zachód*, [w:] *Wschód i Zachód w wymiarze globalnym. Doświadczenia z przeszłości a perspektywy na przyszłość*, red. M. Miłek, G. Wilk-Jakubowski, R. Brzoza, Wyższa Szkoła Ekonomii, Turystyki i Nauk Społecznych, Kielce 2012, s. 19–29; *Idem*, *Rada Europy jako „organizacja wartości"*, „Studia Politologiczne" 2010, vol. 17, s. 172–188; *Idem*, *Rada Europy po 60 latach istnienia*, „Państwo i Prawo" 2009, z. 5, s. 5–14; *Idem*, *Znaczenie Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy we wspieraniu demokracji w państwach członkowskich*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2017, nr 2, s. 9–15.

dyplomacji parlamentarnej, istoty dyplomacji parlamentarnej, formy dyplomacji parlamentarnej i jej znaczenia. Parlamenty krajowe i dyplomacja parlamentarna w wydaniu tychże przedstawicielstw narodowych pozostają kwestią analizy w rozdziale trzecim. W tej części J. Jaskiernia skupił się na charakterystyce funkcji i kompetencji zgromadzeń krajowych w sferze zewnętrznej oraz przedstawił podstawy prawne dyplomacji parlamentarnej. Zdefiniował również jej podmioty (parlamenty, kierownictwa parlamentów, komisje parlamentarne, parlamentarne grupy przyjaźni, indywidualni posłowie) oraz osadził dyplomację parlamentarną w ramach współpracy parlamentów krajowych.

Jak już wspomniano, najobszerniejszy pozostaje rozdział czwarty, poświęcony działalności parlamentów międzynarodowych i międzynarodowych instytucji parlamentarnych. Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że ta pokaźna część rozprawy stanowi kwintesencję publikacji i w równej mierze pozostaje świadectwem zarówno pracowitości, jak i skrupulatności autora. Po części wprowadzającej, służącej przedstawieniu podstaw prawnych podejmowania dyplomacji parlamentarnej i skróconej analizie uwarunkowań efektywności demokracji deliberatywnej na poziomie międzynarodowym, autor płynnie przeszedł do prezentacji podmiotów zaangażowanych w badany przez siebie obszar. W części poświęconej podmiotom o charakterze powszechnym przedstawił organizacje: Unię Międzyparlamentarną (IPU), Parlamentarzystów na rzecz Działań Globalnych (PGO), Sieć Parlamentarną Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego oraz Konferencję Parlamentarną w Światowej Organizacji Handlu. Z kolei wśród podmiotów o charakterze ponadregionalnym autor wyróżnił następujące podmioty: Zgromadzenie Parlamentarne Paktu Północnoatlantyckiego (NATO PA), Zgromadzenie Parlamentarne Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OSCE PA), Międzyparlamentarne Zgromadzenie Państw Członkowskich Wspólnoty Niepodległych Państw (IPA CIS), Parlament Arabski, Unię Parlamentarną Organizacji Współpracy Islamskiej (PUIC), Zgromadzenie Parlamentarne Unii dla Śródziemnomorza (PA UfM), Zgromadzenie Parlamentarne Frankofonii (APF), Zgromadzenie Międzyparlamentarne Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej (IPA EurAsEC), Europejsko-Latynoamerykańskie Zgromadzenie Parlamentarne (EuroLat), Wspólne Zgromadzenie Parlamentarne Państw Afryki, Karaibów i Pacyfiku – Unii Europejskiej (ACP-EU JPA), Zgromadzenie Parlamentarne Wspólnoty Państw Portugalskojęzycznych (APP-CPLP), Stowarzyszenie Parlamentarne Wspólnoty Narodów (CPA), Zgromadzenie Międzyparlamentarne Państw Członkowskich Wspólnoty na Rzecz Demokracji i Praw Narodów, Zgromadzenie Parlamentarne Krajów Turkojęzycznych (TURKPA), Partnerstwo Parlamentarne Azji i Europy (ASEP), Międzyparlamentarne Zgromadzenie Prawosławia (IAO), Stałą Komisję Parlamentarzystów Regionu Arktycznego (SCPAR), Stowarzyszenie Senatów, Shoora i Rad Równoważnych w Afryce i w Świecie Arabskim (ASSECAA) oraz Zgromadzenie Parlamentarne Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (PA COSTO). Trzecią część tego rozdziału J. Jaskiernia poświęcił charakterystyce europejskich podmiotów o charakterze regionalnym. Nie powinien stanowić większego zaskoczenia fakt, że zasadnicza część opisu została poświęcona Parlamentowi Europejskiemu. Po ogólnej charakterystyce zgromadzenia autor szczegółowo omówił formy dyplomacji parlamentarnej

w ramach organów Parlamentu Europejskiego i wyróżnił w tej partii tekstu aktywność eurodeputowanych w działalności organów: Konferencji Komisji do spraw Unijnych Parlamentów Unii Europejskiej (COSAC), Konferencji Przewodniczących Parlamentów Unii Europejskiej, Zgromadzenia Przedstawicieli Parlamentu Europejskiego i Państw Tworzących Partnerstwo Wschodnie (EuroNest), Konferencji Międzyparlamentarnej ds. Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa oraz Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony (IPC CFSP/CSDP), Konferencji Międzyparlamentarnej ds. Stabilności Koordynacji i Zarządzania Gospodarczego w Unii Europejskiej (IPC SECG), Grupy ds. Wspólnej Kontroli Parlamentarnej Europolu (JPSG) oraz Międzyparlamentarnych Spotkań Komisji w sprawie Oceny Działalności Eurojustu (ICM Eurojust). W kolejnych fragmentach obrazujących formy aktywności dyplomacji parlamentarnej na obszarze Starego Kontynentu J. Jaskiernia scharakteryzował Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy (PACE), Zgromadzenie Plenarne Rady Nordyckiej, Międzyparlamentarną Radę Konsultacyjną Beneluksu, Zgromadzenie Parlamentarne Inicjatywy Środkowoeuropejskiej (PD CEI), Zgromadzenie Parlamentarne Procesu Współpracy w Południowo-Wschodniej Europie (SEECP PA), Zgromadzenie Parlamentarne Organizacji Współpracy Parlamentarnej Morza Czarnego (PABSEC), Konferencję Parlamentarną Morza Bałtyckiego (BSPC). Przedstawił ramowy zarys współpracy parlamentarzystów w ramach Grupy Wyszehradzkiej, Trójkąta Weimarskiego, inicjatywy „Europa Karpat", Komisji Parlamentarnej Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTAPC), Wspólnej Komisji Parlamentarnej Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EEAJPC), Parlamentu Związku Rosji i Białorusi, Zgromadzenia Parlamentarnego Organizacji Demokracji i Rozwoju Gospodarczego (GUAM PA) oraz Konferencji Parlamentarnej Regionu Morza Barentsa. Wśród parlamentarnych podmiotów o charakterze regionalnym, usytuowanych na obszarze amerykańskim, J. Jaskiernia wyróżnił Parlament Ameryki Łacińskiej i Karaibów (Parlatino), Parlament Środkowoamerykański (Parlacen), Parlament Andyjski (Palandino), Parlament MERCOSUR (Parlasur), Zgromadzenie Parlamentarzystów Wspólnoty Karaibów CARIACOM (ACCP), Parlamentarną Konfederację Ameryk (COPA), Parlament Rdzennych Narodów Ameryki Łacińskiej (IPA), Parlament Amazonii (Parlamaz), Parlament Południowoamerykański UNASUR (USAN), Zgromadzenie Organizacji Państw Wschodnich Karaibów (OECSA). Jedną z ciekawszych partii monografii stanowi charakterystyka podmiotów usytuowanych na kontynencie afrykańskim. Parlamentaryzm w Afryce pozostaje obszarem w polskiej literaturze niemal zupełnie pomijanym, wręcz egzotycznym, stąd nie może pozostać niezauważony opis takich zinstytucjonalizowanych form dyplomacji parlamentarnej, jak: Parlament Panafrykański (PAP), Parlament Wspólnoty Państw Afryki Zachodniej (PECOWAS), Parlamentarna Rada Konsultacyjna Unii Arabskiej Maghrebu (CCAMU), Wschodnioafrykańskie Zgromadzenie Ustawodawcze (EALA), Sieć Parlamentarna Wspólnoty Gospodarczej Państw Afryki Środkowej (REPAC), Parlament Wspólnoty Gospodarczej i Monetarnej Państw Afryki Środkowej (CEMAC CP), Forum Parlamentarne Południowoafrykańskiej Wspólnoty Rozwoju (SADCPF), Międzyparlamentarna Komisja Zachodnioafrykańskiej Unii Gospodarczej i Walutowej (CIP-UEMOA).

Podobnie egzotycznym tematem, z europocentrycznego punktu widzenia, pozostaje omówienie kolegialnych działań parlamentarzystów z obszaru Azji i Pacyfiku. W tymże gronie autor monografii wyróżnił następujące organizacje: Zgromadzenie Parlamentarne Azji (APA), Zgromadzenie Międzyparlamentarne Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej ASEAN (AIPA), Forum Parlamentarne Azji i Pacyfiku (APPF), Azjatyckie Forum dla Parlamentarzystów w Sprawach Ludności i Rozwoju (AFPPD), Forum Wysp Pacyfiku (PIF), Zgromadzenie Stowarzyszenia Legislatur Wysp Pacyfiku (APIL) oraz Związek Parlamentarzystów Azji i Pacyfiku (APPU).

Ostatnią część należy uznać za najciekawszą partię rozprawy. Sześćsetstronicowy rozdział bez większego uszczerbku sam w sobie mógłby stanowić podstawę monografii. Stworzony przez autora przegląd zinstytucjonalizowanych form oddziaływania parlamentów wykraczających poza funkcje ustawodawcze stanowi wartość nie do przecenienia. Zapewne osoby niebędące specjalistami w materii poszczególnych regionów – a śmiem twierdzić, że nawet znawcy zagadnienia – o funkcjonowaniu i zadaniach wielu wymienionych instytucji nie byliby w stanie dowiedzieć się czegokolwiek, gdyby J. Jaskiernia nie dokonał ich charakterystyki. Jak wskazano w części wprowadzającej, połączenie przez autora warsztatu naukowca ze statusem polityka parlamentarzysty, przyniosło wymierny efekt.

III. Dyplomacja parlamentarna między „pierwszą" a „drugą" władzą

Podstawowym problemem, a jednocześnie *sui generis* zarzutem, który należy wskazać, jest kontekst doboru metod badawczych. Autor deklaruje wykorzystanie trzech podstawowych metod analizy prawnej (prawnodogmatycznej, prawnoporównawczej i analizy systemowej) oraz metodę analizy historycznej. Nie wymienił on jednak metody opisowej, charakterystycznej dla nauk społecznych i humanistycznych, która dominuje w konstrukcji czwartego rozdziału. Trzeba przy tej okazji powiedzieć, że zastosowanie metody opisowej było zabiegiem ze wszech miar właściwym, wręcz modelowym. Pozwoliło bowiem na skonstruowanie zrozumiałego – nawet dla postronnego czytelnika – wykładu, co przy mnogości charakteryzowanych podmiotów należy uznać za dodatkową wartość publikacji. Widać to zwłaszcza w sytuacji zdominowania drugiego i trzeciego rozdziału przez zastosowanie pierwszej z deklarowanych metod, z wyraźną szkodą dla spoistości narracji (*vide* m.in. rozdziały 2.4: *Formy dyplomacji parlamentarnej* czy 3.1: *Charakterystyka funkcji i kompetencji parlamentu krajowego w sferze wewnętrznej*).

Analizując publikację z punktu widzenia politologicznego, można odczuwać niedosyt wykorzystania metod zarówno systemowej, jak i analizy historycznej. Być może mamy tu do czynienia z klasycznym rozminięciem się pól badawczych definiowanych przez dwie odrębne przestrzenie naukowe. Autor deklaruje bowiem, że analiza systemowa posłużyła dla poddania zjawiska (*sic!*) dyplomacji parlamentarnej „analizie w szerszym kontekście współczesnych stosunków międzynarodowych oraz globalizacji

wyzwań, przed którymi stoją społeczeństwa oraz współzależności organizacji międzynarodowych o charakterze globalnym i regionalnym”[18]. Z punktu widzenia politologa o wiele bardziej istotne pozostaje natomiast rozstrzygnięcie miejsca dyplomacji w systemie polityczno-państwowym.

Wydaje się, że – aby rozstrzygnąć ten problem badawczy – należy posłużyć się przede wszystkim definicją dyplomacji jako punktem wyjścia do dalszych rozważań. W tym miejscu powstaje zasadnicza luka, ponieważ nie sposób oprzeć się wrażeniu, że autor wybitnie skomplikował sobie pole badawcze. Zdefiniował bowiem dyplomację wyłącznie przez pryzmat czynników wpływających na jej efekty, względnie wskazując obszary, które – jego zdaniem – winny znajdować się w centrum zainteresowania dyplomatów. Nie można powiedzieć, że J. Jaskiernia unika najprostszych form definiowania dyplomacji jako takiej (nazywa ją dyplomacją tradycyjną); rezygnuje natomiast z wyraźnego postawienia jej w punkcie wyjścia swych rozważań. W tej sytuacji konieczność dobitnego określenia pojęcia dyplomacji jako instrumentu, „za pomocą którego państwo wyraża i prowadzi swą politykę zagraniczną w stosunkach zewnętrznych”[19], pozostaje jednak kluczowa. Definicja ta, zaczerpnięta z Encyklopedii Britannica, wydaje się uniwersalna, gdyż – co do swej istoty – jest akceptowana przez autorów najczęściej cytowanych prac poświęconych dyplomacji, niezależnie od kraju ich pochodzenia[20]. Kolejnym krokiem pozostaje dookreślenie, w którym miejscu systemu polityczno-prawnego należy systemowo ulokować tak zdefiniowaną dyplomację. Wydaje się, że w tym obszarze z pomocą przychodzi ustawa zasadnicza, która w przepisach artykułów 146[21] i 133[22] wyraźnie przyporządkowuje politykę zagraniczną – a więc i dyplomację, która tejże polityki pozostaje instrumentem – do sfery zastrzeżonej dla władzy wykonawczej. Tezę taką należy postawić niezależnie od możliwości znalezienia badaczy dostrzegających, że w konstytucyjnych uprawnieniach ustawodawcy znajdują się pewne elementy polityki zagranicznej[23]. Interesująca w tym wypadku byłaby analiza

[18] J. Jaskiernia, *Dyplomacja...*, s. 19.

[19] *Encyklopedia Britannica*, t. 2, Kurpisz, Poznań 1998, s. 321.

[20] Przegląd literatury można zacząć od Henry’ego Kissingera (*Dyplomacja*, tłum. S. Głąbiński, G. Woźniak, J. Zych, Wydawnictwo Philip Wilson, Warszawa 1996, s. 21) poprzez prace Franka Naumanna (*Die Kunst der Diplomatie. Zwanzig Gesetze für sanfte Sieger*, Reinbek, Hamburg 2012, s. 18) i Raoula Delcorde’a (*Les mots de la diplomatie*, Éditions L’Harmattan, Paris 2015, s. 23–24), skończywszy na Julianie Sutorze (*Prawo dyplomatyczne i konsularne*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2000, s. 29).

[21] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm. W przepisie art. 146, p. 1 wskazano, że „Rada Ministrów prowadzi politykę wewnętrzną i zagraniczną Rzeczypospolitej Polskiej”.

[22] *Ibidem*. W przepisie art. 133, p. 3 zapisano z kolei, że „Prezydent Rzeczypospolitej w zakresie polityki zagranicznej współdziała z Prezesem Rady Ministrów i właściwym ministrem”.

[23] *Vide* m.in.: L. Mażewski, *Prowadzenie polityki zagranicznej w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawny, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, z. 3, s. 13. Niemniej autor ten, na podstawie analizy przepisów konstytucji, nie przypisuje ciałom parlamentarnym jakiejś szczególnej roli w uprawianiu polityki zagranicznej. Wyraźnie marginalizuje ten fakt i ubolewa nad sytuacją, w której „w obowiązującej ustawie zasadniczej nie udało się w sposób dostatecznie precyzyjny dokonać rozdziału kompetencji w zakresie prowadzenia polityki zagranicznej między oboma członami władzy wykonawczej, co pozostawia niemałe pole wspólnych zainteresowań Prezydenta i rządu” (s. 18).

prawnoporównawcza i systemowa, której efektem byłaby odpowiedź na pytanie, na ile rozwiązanie polskie, minimalizujące znaczenie izb ustawodawczych (a raczej *de facto* wykluczające parlamentarzystów) w uprawianiu polityki zagranicznej, pozostaje typowe oraz czy w innych systemach polityczno-prawnych stosowane są inne rozwiązania. Wypada wyrazić żal, że J. Jaskiernia nie przeprowadził analizy porównawczej przepisów różnych ustaw zasadniczych w zakresie przedmiotowych przepisów i można wskazać tę przestrzeń jako jeden z przyszłościowych postulatów badawczych. Problemu tego nie rozwiązuje bowiem dokonane przez autora dostrzeżenie różnorodności systemów decyzyjnych[24].

Wychodząc też z tego punktu, należy zwrócić uwagę na kolejne pytania rodzące się po lekturze publikacji J. Jaskierni. Świadomość rzeczywistości, w jakiej funkcjonują parlamentarzyści, podkreślany przez autora monografii udział w Komisji Spraw Zagranicznych, w międzynarodowych komisjach i grupach dyskusyjnych, uczestnictwo w delegacjach, międzynarodowych konferencjach i sympozjach nie pozwalają na negację faktu, że parlamentarzyści jakąś formę polityki zagranicznej (a więc i dyplomacji) *de facto* uprawiają. Najprawdopodobniej głównie tego typu działalność ma na myśli J. Jaskiernia, gdy wskazuje zjawisko dyplomacji *sensu largo.* Skoro jednak jest to konstytucyjnie określona domena władzy wykonawczej, należy zadać pytanie, czy i jak zdefiniowane zostały granice umownie nazywanej „dyplomacji parlamentarnej". Rodzi się bowiem zasadniczy dylemat: skoro dyplomacja jest domeną rządu wyłonionego z parlamentarnej większości (a nawet mniejszościowego), to czy parlamentarzysta wywodzący się z opozycji ma prawo – zwłaszcza uczestnicząc w działaniach noszących znamiona oficjalnej reprezentacji państwa – zajmować stanowisko sprzeczne z oficjalną polityką rządu. Co z kolei w sytuacji, gdy takie stanowisko zajmuje? Czy takie działanie, noszące wszelkie znamiona zachowania politycznego[25], da się usprawiedliwić konstytucyjnym prawem wolności wypowiedzi (art. 54)[26]? Z drugiej z kolei strony, czy (a jeśli tak, to w jakim stopniu i w jakich przypadkach) władza wykonawcza ma prawo narzucania parlamentarzystom (notabene legitymującym się mandatem pochodzącym z wyborów bezpośrednich) ograniczeń w sferze uprawiania polityki zagranicznej? Formułując swą trzecią hipotezę o deficycie demokracji i dyplomacji parlamentarnej jako antidotum na zdominowanie przestrzeni międzynarodowej przez władzę wykonawczą, J. Jaskiernia pozostawił tę kwestię nierozstrzygniętą i jest to kolejny z walorów tejże publikacji, pozwalający uzmysłowić politologom potrzebę otwarcia na nowe przestrzenie badań systemowych.

---

[24] J. Jaskiernia, *Dyplomacja...*, s. 92–93.

[25] S. Wróbel, *Zachowanie polityczne*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik i M. Żmigrodzki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002, s. 270.

[26] J. Jaskiernia dostrzega ten fakt przez uwypuklenie stwierdzenia obecnego ministra spraw zagranicznych prof. Z. Raua. W czasach gdy pełnił on funkcję przewodniczącego parlamentarnej Komisji Spraw Zagranicznych, wyraził – przywołany w monografii – pogląd, że „parlamentarzyści nie powinni prowadzić polityki alternatywnej", J. Jaskiernia, *Dyplomacja...*, s. 92.

IV. Dyplomacja parlamentarna. Zakres pojęciowy

Za swoistą prowokację naukową (w pozytywnym znaczeniu tego słowa) i pretekst do dalszej dyskusji należy uznać stwierdzenie autora o dyplomacji *sensu largo*. Pewne propozycje przedstawione przez J. Jaskiernię – mimo że poparte odwołaniami do literatury światowej – zapewne z trudem zyskają akceptację politologów, zwłaszcza specjalizujących się w międzynarodowych stosunkach politycznych i dyplomacji, a także w tematyce systemów politycznych. Biorąc pod uwagę sformułowanie przez autora drugiej i czwartej hipotezy (s. 19–20), kluczowa wydaje się właściwa klasyfikacja typologii działań dyplomatycznych. Ta z kolei pozostaje w sprzeczności z teorią polityki w ogóle, a teorią polityki zagranicznej – w szczególności. Przy ujęciu podmiotowym i ortodoksyjnym trzymaniu się przywoływanej definicji dyplomacji jako instrumentu, „za pomocą którego państwo wyraża i prowadzi swą politykę zagraniczną w stosunkach zewnętrznych" politolog jest zmuszony do zakwestionowania prawa innych podmiotów (poza państwem) do uprawiania polityki zagranicznej. Tym samym, w przypadku regionów, samorządu, wojska, a przede wszystkim korporacji międzynarodowych i organów samorządowych można jedynie mówić o wykorzystywaniu przez te podmioty pewnych narzędzi dyplomatycznych (jak np. modelu kooperacyjnego czy reguł negocjacji). Nawet dostrzeżenie politycznych skutków działań korporacji międzynarodowych nie uprawnia do tezy, w myśl której wyłącznym celem ich działalności pozostaje uzyskanie wpływu w obszarze polityki zagranicznej, jak to odbywa się w przypadku dyplomacji klasycznej. Z kolei przestrzeń badawczą zakwalifikowaną przez J. Jaskiernię jako typologia ujęcia przedmiotowego w większości da się wpisać w utrwalone politologiczne kategorie twardej i miękkiej siły (*hard power* i *soft power*). Choć wymienione przez autora kategorie są obecne w literaturze naukowej, to jednak politolog trzymający się zasad naukoznawstwa i podstaw teoretycznych musi do takiej klasyfikacji odnieść się nader krytycznie. Mimo krytycznych uwag do tej części publikacji nie sposób jednak nie docenić klasyfikacji dokonanej ze względu na metody uprawiania dyplomacji, wnoszącej więcej walorów porządkujących niż niejeden podręcznik akademicki.

I wreszcie kwestią, która nie wybrzmiała dobitnie, choć nie sposób zaprzeczyć jej obecności na kartach publikacji J. Jaskierni, pozostaje „dyplomacja parlamentarna" Unii Europejskiej. Pomijając chaos terminologiczny – w podręcznikach akademickich można znaleźć tak różnorodne określenia od „wspólnej politycznie zdefiniowanej przestrzeni" i „organizacji międzynarodowej (w międzynarodowoprawnym tego słowa znaczeniu) funkcjonującej w tej formule od 1 grudnia 2009 roku" do „gospodarczo-politycznego związku 27 państw narodowych" – podmiotowa rola Wspólnoty nie ulega wątpliwości. Wychodząc bowiem z klasycznego monteskiuszowskiego podziału władzy, jest to twór polityczny, spełniający kryteria jej trójpodziału. Z punktu widzenia zakresu pojęciowego problemu wydaje się, że niezwykle ciekawą (i potrzebną) pozostawałaby analiza zależności instrumentarium polityki zagranicznej prowadzonej z poziomu Komisji Europejskiej (Wysokiego przedstawiciela Unii do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa) a dyplomacją parlamentarną Parlamentu Europejskiego. Interesujące byłoby

np. udowodnienie hipotezy, że te zależności przebiegają w analogiczny sposób jak w przypadku państw narodowych. W tym miejscu należy podkreślić polityczną wagę tego wywodu, gdyż – zależnie od odpowiedzi na tak postawione pytanie – może ona prowadzić do negacji bądź afirmacji tezy o budowie europejskiego superpaństwa i stanowić element dyskusji w wielu obszarach: od prognozowania politycznego po sferę społeczno-kulturową. W tym kontekście zasadne wydaje się też postawienie pytania o relacje w przestrzeni „dyplomacji parlamentarnej" między europarlamentarzystami a parlamentarzystami narodowymi (krajowymi). Można sobie bez trudu bowiem wyobrazić sytuację, w której rozwiązania dyskutowane podczas posiedzeń komisji parlamentów narodowych nie znajdują zrozumienia w przestrzeni Parlamentu Europejskiego (i odwrotnie), a w ślad za tym – decyzyjność polityczną zmierzającą w kierunku łagodzenia potencjalnych sprzeczności. I wreszcie, czy w europejskiej przestrzeni „dyplomacji parlamentarnej" jest miejsce np. dla działań uprawianych na terenie Parlamentu Europejskiego przez podmioty regionalne? Pytanie wydaje się zasadne, gdy weźmie się pod uwagę choćby mnogość reprezentacji afiliowanych przy strukturach europejskich np. przez polskie instytucje samorządowe. Wydaje się jednak, że mimo działalności w przestrzeni Parlamentu należy odmówić prawa do uprawiania dyplomacji podmiotom niebędącym ekspozyturami rządów, nawet jeśli wykorzystują w podejmowanych przez siebie czynnościach instrumenty opisane w protokole dyplomatycznym.

V. Podsumowanie

Mimo wielu krytycznych uwag – w zasadniczym stopniu wynikających z faktu, że autor tych słów reprezentuje inną dziedzinę nauki – stwierdzenie, że zainteresowany problematyką czytelnik otrzymał pozycję ważną wydaje się wysoce nieadekwatne. Na rynku wydawniczym pojawiła się bowiem monografia spełniająca wiele istotnych funkcji. Jak już wspomniano, najwyżej trzeba ocenić rozdział czwarty z jego funkcją informacyjną. Pozostałym częściom monografii należy przypisać nie mniej ważkie funkcje inspiracyjno-porządkujące. Warto również podkreślić rolę, jaką w powstaniu publikacji odegrała osoba autora rozprawy. Kluczowe dla skonstruowania przekazu całej monografii wydaje się bowiem połączenie praktycznej znajomości zagadnień parlamentarnych z warsztatem naukowym i erudycją. Od strony edytorskiej istotnym minusem wydania pozostaje brak indeksu osobowego, co przy tym rozmiarze książki zapewne nie miało już istotnego znaczenia ekonomicznego. Co jednak należy docenić, mimo znacznej objętości publikacja pozostaje w zasadzie również wolna od uchybień redakcyjnych (a jeśli już, to pojawiają się sporadycznie)[27] i to w równym stopniu co walory merytoryczne wpływa na ogólny odbiór przedmiotowej dysertacji.

[27] Jak w przypadku pomylenia imienia autorki rozdziału i redaktor publikacji *Nowe oblicza dyplomacji* (Lublin 2013). W rzeczywistości profesor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej i dyrektor Instytutu Europy Środkowej w Lublinie B. Surmacz ma na imię Beata, a nie Barbara, jak podano w publikacji (J. Jaskiernia, *Dyplomacja...*, s. 33).

Bibliografia

Źródła

Biblioteka Sejmowa: Materiały poselskie (Informator Sejmu I kadencji, Jerzy Jaskiernia).

Europejskie Stowarzyszenie Byłych Członków Parlamentów Państw Członkowskich Rady Europy, <http://www.fp-ap.org/Member%2BAssociations.html>.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm.

Profil prof. dr. hab. Jerzego Jaskierni w bazie Nauka Polska, <https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=23018&_k=46iglt>.

Subiektywny ranking Janiny Paradowskiej, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/268419,1,wyniki-dotychczasowych-rankingow.read>.

Piśmiennictwo

Delcorde R., *Les mots de la diplomatie*, Éditions L'Harmattan, Paris 2015.

Encyklopedia Britannica, t. 2, Kurpisz, Poznań 1998.

Jaskiernia J., *Dylematy młodych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1984.

Jaskiernia J., *Dyplomacja parlamentarna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2022.

Jaskiernia J., *OBWE i Rada Europy jako płaszczyzny współpracy Wschód-Zachód*, [w:] *Wschód i Zachód w wymiarze globalnym. Doświadczenia z przeszłości a perspektywy na przyszłość*, red. M. Miłek, G. Wilk-Jakubowski, R. Brzoza, Wyższa Szkoła Ekonomii, Turystyki i Nauk Społecznych, Kielce 2012.

Jaskiernia J., *Rada Europy jako „organizacja wartości"*, „Studia Politologiczne" 2010, nr 17.

Jaskiernia J., *Rada Europy po 60 latach istnienia*, „Państwo i Prawo" 2009, z. 5.

Jaskiernia J., *Znaczenie Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy we wspieraniu demokracji w państwach członkowskich*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2017, nr 2.

Kissinger H., *Dyplomacja*, tłum. S. Głąbiński, G. Woźniak, J. Zych, Wydawnictwo Philip Wilson, Warszawa 1996.

Leszczyńska K., *Rządy Rzeczypospolitej Polskiej 1989–2005. Skład, organizacja i tryb funkcjonowania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.

Materska-Sosnowska A., *Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej. Dostosowanie syndykatu władzy do zasad demokracji parlamentarnej*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2006.

Matyja R., *System polityczny Trzeciej Rzeczypospolitej*, [w:] *Nauka o państwie*, red. P. Kaczorowski, Szkoła Główna Handlowa. Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2006.

Mażewski L., *Prowadzenie polityki zagranicznej w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawny, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2009, z. 3.

Mikołajewska B., *Prymus na tle klasy*, „Polityka", 3 I 2004, nr 1/2433.

Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1991.

Nadolski J., *Problematyka młodzieży w wybranych dokumentach programowych PZPR*, [w:] *Siły napędowe, bariery i zagrożenia rozwoju socjalizmu w Polsce. Młodzież w polityce kadrowej PZPR*, red. B. Ratuś, Akademia Nauk Społecznych PZPR, Warszawa 1989.

Naumann F., *Die Kunst der Diplomatie. Zwanzig Gesetze für sanfte Sieger*, Reinbek, Hamburg 2012.

Nowe oblicza dyplomacji, red. B. Surmacz, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.

Sadowska J., *Sercem i myślą związani z Partią. Związek Młodzieży Socjalistycznej (1957–1976). Polityczne aspekty działalności*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2010.

Skrzydło W., *Rząd Józefa Oleksego (4 III 1995 – 26 I 1996)*, [w:] *Gabinety koalicyjne w Polsce w latach 1989–1996*, red. M. Chmaj, M. Żmigrodzki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998.

Sutor J., *Prawo dyplomatyczne i konsularne*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 2000.

Wróbel S., *Zachowanie polityczne*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, red. B. Szmulik i M. Żmigrodzki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002.

Zoll A., Bartosik M., *Od dyktatury do demokracji. Autobiograficzna rozmowa o współczesnej Polsce*, Znak Horyzont – Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2020.